

A doktori értekezés tézisei

SÖREN KIERKEGAARD HITRŐL ALKOTOTT FELFOGÁSÁNAK HERMENEUTIKAI MEGKÖZELÍTÉSE

Cseri Kinga

2007

SÖREN KIERKEGAARD HITRŐL ALKOTOTT FELFOGÁSÁNAK HERMENEUTIKAI MEGKÖZELÍTÉSE

A jelen dolgozat célja Sören Kierkegaard dán gondolkodó hitről alkotott felfogásának bemutatása és elemzése hermeneutikai szempontból. A dán bölcselő szerzői tevékenységének kezdetétől fogva a keresztényi lét kérdéskörét helyezi előtérbe, azaz vallásos szerzőnek tartja magát, annak ellenére hogy az álnéven publikált írásaiban a hitet kívülről szemléli, mint aki nem képes a „hit mozdulatának” véghezvitelére. Az álneves írások hithez való szubjektív viszonyulását azonban nem tekinthetjük Kierkegaard személyes állásfoglalásának, azaz a dán bölcselő teológiai kompetenciája ezzel nem válik kétségessé. Kierkegaard „vallásos íróként” ugyanis a hiteles kereszténységért küzd, s a jelen dolgozat kísérletet tesz arra, hogy a szerző művein keresztül e küzdelem egzisztenciális harcát, drámaiságát bemutassa. Méltán állíthatjuk tehát, hogy a dán bölcselő alkotó korszakainak sokszínűsége mögött is érezhető az egység, amelynek központjában a kereszténység, a keresztényi hit problematikája áll. Ennek értelmében a dolgozat törekvése arra irányul, hogy Kierkegaard gondolatvilágának egységességét alapul véve feltárja és értékelje a dán bölcselő hitfelfogásának hermeneutikailag is jelentős mozzanatait. Kierkegaard írásainak olvasása közben ugyanis nyílt vagy rejtett módon megjelenő hermeneutikai alapkérdések sokaságával találjuk szembe magunkat (mint például a *diszpozíciók* jelenléte az emberi egzisztencia életében, a hit *történetiségének* a problémája, a hit *megértése* és *értelmezésére* irányuló kísérlet, a Szentírás hitben szerepet játszott jelentőségének kérdésköre, a hit kifejezésére irányuló *nyelv* problémája), s a dolgozat ezeknek az összefüggéseknek a feltárására és elemzésére vállalkozik. A hermeneutika jelentős személyiségei közül elsősorban Heidegger azon gondolataira támaszkodik a dolgozat, amelyeket korai fő művében a *Lét és időben* fejtett ki; ezen kívül tanítványának, Hans-Georg Gadamernek az *Igazság és módszer* című művében feltáruló alapösszefüggéseit is felhasználja hermeneutika vizsgálódásainak az érdekében.

A jelen vizsgálódás első fejezetében kísérletet teszünk arra, hogy Heidegger és Kierkegaard gondolatai között párhuzamokat vonjunk, megítélésünk szerint ugyanis Heidegger korai filozófiája több ponton erőteljesen kapcsolódik a dán bölcselő egzisztenciaértelmezéséhez. Lényegesnek tartom megjegyezni, hogy a dán bölcselő egyre erőteljesebb hatást gyakorolt a német szellemi életre, miután a Diederichs kiadó az 1909-es évtől kezdődően 12 kötetben kiadta a dán gondolkodó publikált műveinek német nyelvű fordítását. Ez a hatás Martin

Heideggert sem hagyta érintetlenül, mivel a német gondolkodó korai művében, a *Lét és időben* megtalálhatóak azok a jelenségek amelyekről Kierkegaard is írt, mint például a *döntés*, a *szorongás*, a *halálhoz viszonyuló lét* alaphelyzete, a *bűnös lét* problematikája. Az érintkezési pontok ellenére Heidegger a dán filozófust inkább vallásos írónak tartja, nem pedig gondolkodónak; mindebből kiindulva teológiai jellegű írásainak (épületes beszédeinek) nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint filozófiai értekezéseinek. A dolgozat keretei a téma kifejtését lehatárolják, ezért célom az, hogy Kierkegaardnak a *szorongásról*, a *halálról*, a *bűnről* és a *hitről* vallott gondolatainak azt a területét bemutassam, amelyek párhuzamba állíthatók Heidegger ezen irányú megállapításaival.

Kierkegaard és Heidegger szorongás-analízisét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy mindkét gondolkodó elkülöníti a félelemtől a szorongást, ugyanis a szorongás tárgya – szemben a félelemmel - teljességgel meghatározhatatlan. A szorongás minden ember életét végigkíséri, s egyúttal az emberi egzisztencia mélységét is feltárja. Minél mélyebb az ember, annál mélyebb a szorongása – hangsúlyozza a dán bölcselelő -, s ehhez hasonló módon Heidegger a szorongás produktív hatását emeli ki, mivel a szorongás megmutatja a létező addig rejtett valóságát. További hasonlóság az, hogy Kierkegaardhoz hasonlóan Heidegger is a *szorongást* az emberi *szabadság* nélkülözhetetlen alapélményének tartja, amely által a transzcendencia megközelíthetővé válik. A bármikor felébredő, ugrásra kész, rejtett szorongás mind a transzcendenciának, mind a szabadságnak az alapja, s a világban való lét örökös kísérője Heidegger álláspontja szerint; a dán bölcselelő gondolati útját követve a szorongás megvalósulási lehetőségein keresztül eljuthatunk a hithez, amely azonban nem lehet teljesen mentes a szorongás érzületétől. Mindezt figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy Kierkegaard és Heidegger egyaránt a szorongást alapjában véve pozitív jelenségnek tartja, ezért az egzisztálni akaró ember feladata az, hogy szembesüljön a szorongással, ne pedig meghátráljon tőle.

Kierkegaard és Heidegger *halálkonceptiója* közti párhuzamokat vizsgálva az alábbi kép tárul elénk. Mindkét gondolkodó egyetért abban, hogy a halál komolysága az emberi életet produktív módon alakítja, s ezzel elzárkóznak a minden emberre érvényes objektív halál gondolatától, s a személyes halál szubjektív átélését hangsúlyozzák. A kierkegaard-i és a heideggeri gondolatmenetben a további hasonlóság az, hogy a halált nem csupán az élet külső megszűnéseként értelmezik, hanem számukra a halálnak az életre gyakorolt hatása válik autentikus jelentőségűvé, s emiatt a halál vállalása *egzisztenciális döntés* és *választás* eredménye, s egyúttal a helyes emberi önértelmezésnek is az alapja. Mondhatnánk az is, hogy a halál, mint *önmagunkhoz való viszonyulás* (vö: Kierkegaard) voltaképpen az élet *mikéntje*

(vö: Heidegger). Kierkegaard és Heidegger halálfogása közti különbségekre reflektálva meg kell jegyeznünk, hogy Heidegger a halált egzisztenciális fenoménként közelíti meg, azaz nem keresztényi értelemben, a faktikus életet Istentől leválasztva mutatja be; ezzel szemben a dán filozófus elkülöníti az általános emberi gondolkodástól a keresztény élet- és halálszemléletet, keresztény felfogás szerint ugyanis a halál csak egy apró mozzanat az örök élet szempontjából. Kierkegaard tehát elsősorban keresztényi értelemben reflektál a halál jelentőségére, s ezáltal a halál nem csupán az élet végét, hanem egyúttal Istentől való elfordulást is magában foglalja, hiszen általa az erkölcsi személy megsemmisül. Keresztényi értelemben a „meghalás” azonban nem csupán az erkölcsi személy halálát jelenti, ami a bűn által válik jelenvalóvá, hanem a „halált” a szó pozitív értelmében is megközelíthetjük, azaz a produktív hatására is gondolnunk kell, amely az evilági lét számára való meghalást vonja maga után, amely egyben a hit és az autentikus személyiség kiteljesedésének a feltétele.

További hasonlóság figyelhető meg Kierkegaard és Heidegger *bűn*-ről alkotott felfogásának tekintetében. A szabad választás lehetősége ugyanis a német filozófus álláspontja szerint a bűnös-lét választásában teljesedik ki, a dán bölcsele számára a választás a jó és a rossz közti különbségtételt vonja maga után, s ebben szintén nem nélkülözhető a radikális bűnösség feltevése. Mindazonáltal Kierkegaard bűn-felfogásának lényegi mozzanata keresztényi szempontból értelmezhető, ezzel szemben Heidegger a bűnös lét egzisztenciális értelmét tartja szem előtt, azaz a bűnös-lét jelentőségét kiemeli a vallásos megközelítésből. A két gondolkodó hitről alkotott felfogásának tekintetében a következő megállapításukat tehetjük a jelen dolgozat eredményeinek a tükrében: Heidegger a hit történelmi jelentőségét hangsúlyozza, a keresztrefeszítést történelmi eseményként ábrázolja, s ebben a megközelítésben a hit a jelenvalólét egzisztencialehetősége. A dán bölcsele értelmezésében azonban a hit nem csupán egy egzisztencialehetőség, amelyben a jelenvalólét Isten elé állítva szolgáló lett – mint ahogy Heidegger állítja, pont ellenkezőleg, a krisztusi kereszténység a szabadság vallása, tudniillik a hit által teljesedik ki az emberi egzisztencia.

Kierkegaard és Heidegger gondolatainak összevetésén keresztül a jelen dolgozat eljut a kierkegaard-i hitfelfogás egyik lényegi mozzanatához – aminek a részletes kifejtését a negyedik fejezet tűzi ki céljául -, ami szerint a krisztusi hit lényege a megalázott Krisztus *önkéntes követésében* rejlik, s ebben a követésben – amelynek alapvető feltétele a Krisztussal való *egyidejűség* – teljesedik ki az emberi egzisztencia. Ám a Krisztus önkéntes követésének a kierkegaard-i követelményében már implicite benne foglaltatik az a megállapítás, hogy a hitnek a vívódással, félelemmel és reszketéssel végigkísért útját nem lehet istenbizonyítékok

segítségével megkönnyíteni. Ennek fényében a második fejezetnek az a célja, hogy Isten létét bizonyítani kívánó érveléseket összevesse a dán bölcselő Isten-felfogásával. A teljesség igénye nélkül teszünk kísérletet az Isten lehetséges megközelítésének, megragadásának a bemutatására abból a célból, hogy a kierkegaard-i hitfelfogással párhuzamba állítsuk, reflektálva a hasonlóságokra és a különbségekre. A vallásfilozófia formái közül azok bemutatását tűzzük ki célunkként, amelyek azt a tényt hangsúlyozzák, hogy vannak olyan filozófiai érvelési módok, amelyek által lehetséges Isten létének a megragadása illetve a cáfolata: az *ontoteológia*, a *transzcendentálfilozófia* és a *reményen* alapuló megközelítés által mutatjuk be a fent megnevezett érveléseket. Továbbhaladásunk gondolati lépéseként ebben a kontextusban megvilágított elméleteket, istenbizonyítékokat és cáfolatokat járjuk körül a kierkegaard-i nézőpontból. Jóllehet a dán gondolkodó a vallásos létszférát tartja a legmagasabbrendűbb létezési formának, ennek ellenére radikálisan tagadja az istenbizonyítékok meggyőző erejét. Kierkegaard álláspontja szerint ugyanis Isten az ember számára *ismeretlen*, azaz az embernek az Istenhez fűződő viszonyát az *abszolút különbség* jellemzi, ám a tőlünk abszolút módon különböző az emberi megismerés számára nem elérhető, nem bizonyítható.

A jelen dolgozat harmadik fejezetében kísérletet teszünk arra, hogy Kierkegaard Hegellel szembeni polémiájának egzisztenciális és hitbeli alapjait megvilágítsuk. A dán bölcselő ugyanis szenvedélyesen küzd Isten igéjének a tudományos megközelítése ellen, amit a *kereszténység balszerencséjének* nevez. Kierkegaard Hegel elleni polémiája bemutatásának voltaképpen az a célja, hogy rávilágítson a kierkegaard-i hit egzisztenciális harcára, s ezen keresztül felvillantssa a hit abszurditását. A dán gondolkodó az egyén benső tapasztalására helyezi a hangsúlyt, s az individualitás aspektusát hangsúlyozva sokat merít az idős Schelling előadásából, amelyen Berlinben való tartózkodása idején vett részt. A harmadik fejezetben a Schelling által meghatározott *pozitív* és *negatív filozófia* közti különbséget megragadva elkülönítjük egymástól a *szubjektív* és *objektív reflexió* útját annak érdekében, hogy bemutassuk Kierkegaard szubjektivitáshoz kötött igazságfogalmát és elkülönítsük a hegeli abszolút igazságfogalomtól. Egyben arra is kísérletet teszünk, hogy a hegeli *közvetítés* jelentőségét elismerjük, azaz a hegeli *integrációt* előnybe részesítsük a schleiermacheri *rekonstrukcióval* szemben. Jóllehet Kierkegaard bírálja Hegel rendszerét, mert az a szabadságot nem veszi figyelembe a közvetítés abszolút erejének hangsúlyozása következtében, ennek ellenére a hegeli közvetítésnek pozitív eredményei is vannak a hermeneutikai vizsgálódásunk szempontjából. A dolgozat ezeknek az eredményeknek a

bemutatására is vállalkozik. Egyetérthetünk ugyanis a gadameri gondolattal, miszerint a megértés feladata nem lehet a múltbeli értelemnek az objektív reprodukálása – mint amit a romantikus hermeneutika képvisel –, hanem csakis a jelenkor számára történő integrálásban valósulhat meg a megértés lehetősége. Gadamer ennek értelmében a hermeneutika feladatát a Hegel által képviselt *integrációban* látja, s ezzel együtt elutasítja Schleiermacher intencióját, aki a *rekonstrukció* fogalmát hangsúlyozza, azaz a hagyomány helyreállítását. Megítélésünk szerint Gadamer joggal hangsúlyozza azt, hogy Hegel Schleiermacherrel szemben döntő igazságot fogalmaz meg, mikor a történeti szellem lényegét a *jelenkori élettel való gondolkodó közvetítésében* látja. Méltán állíthatjuk tehát, hogy a hermeneutika tudományának jeles képviselője a hegeli integráció elvéhez kapcsolódik, ám egyben azt is hangsúlyoznunk kell, hogy ezt az elvet radikálisan – azaz magával Hegellel szemben – fogalmazza meg. Tudniillik ha a történetiség hegeli elvét elfogadjuk, azaz ha elismerjük, hogy az emberi ittlét alapvető és kiiktathatatlan jellemzője a történetiség és a végeesség, akkor ezzel egyben implicite az abszolút tudás lehetőségét is megcáfoltuk. A fentiekből kiindulva a Hegellel szembeni kritikánk árnyaltabb lehet a Kierkegaard által megfogalmazott kritikánál. A hermeneutikai vizsgálódásaink jelentősége szempontjából ugyanis elfogadhatjuk a hegeli közvetítés jelentőségét, azonban egyetérthetünk Gadamerrel abban a tekintetben, hogy az integráció által az abszolút tudás nem lehet elérhető.

A negyedik fejezet az előzetesen felvázolt összefüggéseknek a mélyebb kibontására törekszik, s a keresztényi hit kontextusában reflektál az *egyidejűség-történetiség* kapcsolatára, a Szentírás egzisztenciális hatására, és a nyelv (ezen belül *beszéd* és *hallgatás*) hermeneutikai problémájának kierkegaard-i kérdéskörére. Vizsgálódásunk középpontjában mindenekelőtt Jézus Krisztus egzisztenciális jelentőségének a bemutatására áll, s ezen a kérdéskörön belül kísérletet teszünk arra, hogy Miguel Unamuno és Hans Urs von Balthasar teológiai gondolkodásának a témánk szempontjából releváns alapjait felvázoljuk, mivel a szenvedő-megalázott Krisztus követésének hirdetése erőteljes kapcsolódási pont Kierkegaard hitfelfogásához.

A negyedik fejezetben bemutatjuk a hiteles kereszténység érdekét szem előtt tartó dán bölcselő lázadását a kereszténység kiüresedő formalitása ellen, s ezáltal feltárjuk azt a különbséget, ami az autentikus keresztényi hit által meghatározott *küzdő egyház*, s a pusztá formalitásnál megrekedő *diadalmas egyház* között húzódik. Kierkegaard *diadalmas egyháznak* nevezi azt az egyházat, amelyik a krisztushit igazságára eredményként tekint, s úgy véli, hogy a küzdés ideje lejárt. A *harcos egyház* küzdelmét tarthatjuk csak követendő

példának, ha elfogadjuk a dán bölcselő érvelését, a diadalmas egyház hitetlenségével szemben tehát az Úr Krisztus egyháza csakis a küzdelem által maradhat fenn, azaz minden pillanatban meg kell harcolnia a fennmaradásért. A harcosan küzdő egyházban a krisztushit igazságát nem lehet eredményként felfogni, épp ellenkezőleg, a hangsúly az *úton* van, és minden egyes emberen, aki Isten színe előtti felelősségében dönt, hogy ezt az utat járja vagy sem. Lényegesnek tartom megjegyezni, hogy a kereszténységnek küzdésként, harcként történő értelmezésével Unamuno hitfelfogása párhuzamba állítható. A hit ugyanis Unamuno nézete szerint kétségekre épül, amelynek a lényegét az ésszel való intenzív küzdelem adja. Kierkegaard és Unamuno tehát egyaránt mély keserőséggel lázad a valódi istenviszonyt elvilágiasító formális kereszténység ellen, s ebből kiindulva mindketten azt hirdetik, hogy a keresztényi hit a küzdés által végigkísért individuális emberi életútban nyilvánul meg. Ez a hitbeli követelmény a kereszténység tantételeinek előnyberészesítése helyett a vallásos életforma fontosságára hívja fel a figyelmünket.

A vallásos életforma jelentőségét szem előtt tartva reflektálunk a Szentírás Igéjének egzisztenciális értelmére. E problémakörön belül kiemeljük Luther személyiségének hermeneutikai mozzanatát, mivel ő volt az, aki a Szentírás szóbeliségét hangsúlyozta, mivel a Szentírás Igéje – mint hallásra vonatkozó szöveg – a szón keresztül képes átformálni énünket, egzisztenciánkat és Istenről alkotott felfogásunkat. Majd a vallásos praxis jelentőségét figyelembe véve a keresztényi hit közölhetetlenségének a bemutatására teszünk kísérletet, s az erre irányuló kierkegaard-i érvelés jogosságát és határát próbáljuk megközelíteni. Mindezek fényében alapvető problémaként vetődik fel számunkra a *hallgatás* és *megértés* lehetséges hermeneutikai kapcsolatára vonatkozó filozófiai reflexió. E kérdéskör vizsgálatához azoknak a heideggeri gondolatoknak a feltárására vállalkozik a dolgozat, amelyek párhuzamba állíthatók a dán bölcselőnek a hit közvetíthetlenségéről, a hallgatás hitben való jelentőségéről vallott állásfoglalásával.

A kierkegaard-i hitfelfogást továbbvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a hit lényegi feltétele abban áll, hogy a tanítvány a mesteréhez váljon hasonlóvá, ami a szenvedés önkéntes felvállalásában teljesedik ki. A szenvedés önkéntes felvállalása a dán bölcselő számára tehát a keresztényi hit legfontosabb jellemzője, s ez a *megalázott, megkínzott Krisztussal* való *egyidejűség* által válik lehetővé. Unamuno mindehhez hasonlóan a keresztényi élet agonikus küzdelmét, szenvedését hangsúlyozza, s ez a megpróbáltatás a *haldokló Krisztussal* való azonosulás révén lehetséges. Méltán állíthatjuk tehát, hogy az Unamuno által meghatározott haldokló Krisztus vonásaiban voltaképpen a dán bölcselő által jellemzett megalázott, szenvedő Krisztus-kép húzódik. Mindezzel összhangban Balthasar keresztényi lét feltételét a

keresztre való felszegeztetésben látja, ami a szenvedés által ragadható meg. Ennek értelmében Krisztus szenvedése inkluzív – hirdeti a svájci teológus -, azaz a Megváltóval való együtt-szenvedés (*com-passió*) a keresztényi hit feltételévé válik.

A Krisztussal való *egyidejűség* követelményének a hangsúlyozásával Kierkegaard a keresztényi hit alapvető feltételének a történelmi távolság kiiktatását tekinti, mivel a hit paradoxonáról (miszerint az örök igazság időben keletkezett, azaz Isten megjelent Jézusban) a történelemből nem tudhatunk meg semmit. Az időbeli távolság kiiktatása azonban a megítélésünk szerint a keresztényi hit szempontjából sem lehet elfogadható. Ebben a vonatkozásban teljesen osztjuk Gadamer nézetét, miszerint ez a távolság hermeneutikailag termékeny is lehet számunkra. A valódi megértéshez ugyanis hatástörténeti tudat kialakítására van szükségünk, amely horizont-összeolvadást eredményez, azaz a jelen horizontja szüntelen átalakuláson megy keresztül a múlttal való találkozás eredményeként. A végbemenő megértés nem a múlt helyreállításában rejlik, hanem jelenkori étellel való közvetítésben valósul meg. Ha ezen gondolatokat a Szentírás értelmezésére vonatkoztatjuk, akkor elfogadhatóvá válik az a gondolat – amit a dolgozat is képvisel -, miszerint a szöveg múltja és a befogadó jelene közti időbeli távolság kiiktatására nem vagyunk képesek, s a kierkegaard-i *egyidejűség* követelménye helyett a Gadamer által meghatározott *horizontösszeolvadást* részesítjük előnyben.

Kierkegaard hitfelfogását értékelve el kell ismernünk, hogy a keresztényi hit önfeláldozó, mindent feladó, a magányt és a meg-nem-értettséget vállaló, a megalázott Krisztust önkéntesen követő feltételeinek nem tud minden ember megfelelni, s ez nem is lehet abszolút keresztényi követelmény. Azt azonban elfogadhatjuk, amit a dán bölcselő is hangsúlyoz, hogy a kereszténnyé váláshoz „önmagunk legyőzése” és az őszinteség követelménye elengedhetetlenül szükséges. A kereszténység nem merülhet ki tehát a vallásos tantételek passzív elfogadásában, hanem csakis a vallásos életforma által teljesebben ki. Ha ebből kiindulva elfogadjuk Kierkegaard álláspontját, miszerint a krisztushit igazságát nem lehet eredményként felfogni, azaz a hívő sosem lehet birtokában az igazságnak; akkor megértjük, hogy a hit lényege az úton levés, s ezt az utat mindenkinek saját magának kell megtennie, azaz saját magának kell megvívnia a hit harcát.

